

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Minna Sofia Madeleine Wall

Syndabocksletande och ansvarsutkrävande

- en studie av Lindomefallet, dess påverkan och medverkansreglernas flexibilitet

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Tova Bennet

Termin: VT 2021

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRKORTNINGAR	5
1 INLEDNING	6
1.1 Syfte och frågeställningar	7
1.2 Avgränsningar	7
1.3 Metod och perspektiv	8
1.4 Begreppsliga utgångspunkter	8
1.5 Material och forskningsläge	9
1.6 Uppsatsens disposition	10
2 OMSTÄNDIGHETERNA I LINDOMEFALLET	11
2.1 Gränserna för medverkansansvar	12
3 REAKTIONEN PÅ LINDOMEFALLET	16
3.1 En lösning genom alternativa gärningsbeskrivningar?	16
3.2 Statliga överväganden mot bakgrund av Lindomefallet	18
3.3 Vidgat gärningsmannaskap som lösning?	21
3.4 Reaktionen på <i>reaktionen</i>	23
3.5 Sammanfattande analys av reaktionen på Lindomefallet	25
4 MEDVERKANSREGLERNAS FLEXIBILITET	27
4.1 Typfall av medgärningsmannaskap	28
4.2 Åtstramning i praxis	29
4.3 Hur hanteras dagens Lindomesituationer?	30
4.4 Sammanfattande analys av medverkansreglernas flexibilitet	31
5 RÄTTSEFFEKTIVITET, RÄTTSSÄKERHET OCH SUMMERING	33

BILAGA A	35
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	36
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	39

Summary

The Lindome problem refers to a well known legal case in Sweden where justice has failed, as it has been interpreted by many actors. Significant for this specific case (and other similar cases that are studied in this thesis) is that even though two or more defendants were present when a murder took place, all of them escaped judgement by blaming each other.

The Lindome case aroused great attention in many aspects and among different stakeholders and they all had their own perspective on who or what to blame. One can describe it as a blame game.

In this thesis I use a legal dogmatic method. The aim of this thesis is to describe and scrutinize the “Lindome case” in respect to probable solutions within the framework of profound and inherent values in Swedish Criminal Law, where focus is on the balance between legal protection of the individual on one hand and legal efficiency on the other hand.

To achieve the aim the following questions have been answered:

1. In what way have the rules of accomplice changed since the Case of Lindome?
2. What are the opportunities for flexibility when it comes to the rules of accomplice?
3. Are the rules of accomplice insufficient in regard to legal efficiency and does the legal protection of the individual give room for an extension of the rules of accomplice?

Based on this thesis I’ve come to the conclusion that after the Case of Lindome the court started to convict two or more people who have been involved in the crime both as committers, to a much greater extent than before and according to new criteria.

This new way of handling evidentiary difficulties affected other court decisions which in turn provoked reactions within the legal doctrine. The interpretation of what it means to commit a crime as a committer has thus become broader as the new interpretation defines a provoker who has only participated in a limited way (or not at all) as a co-committer.

Furthermore, I claim that the legislative support in 23th chapter 4 §, in Swedish Criminal Law, is difficult to interpret and the room for interpretation is too wide even though the interpretation of a committer has become restricted and tightened to some extent.

At the end it can be said that the rules of complicity are insufficient compared to legal efficiency because the Problem of Lindome persists. An extension is not possible without threatening the legal protection of the individual.

Sammanfattning

Med "Lindomeproblematik" menas att flera tilltalade skyller på varandra och att det inte går att avgöra vem av dem som begått brottet eller om de har gjort det tillsammans, vilket leder till att samtliga frias. Rättsväsendets förmåga att klara upp och lagföra allvarliga brott ifrågasätts därför.

I denna uppsats där en rättsdogmatisk metod används är syftet att redogöra för och kritiskt granska Lindomeproblematiken utifrån om denna kan lösas inom ramen för straffrättens grundläggande intressen: rättseffektivitet och rättssäkerhet. Detta görs ur ett rättsutvecklingsperspektiv, från Lindomefallet som myntade uttrycket på 1990-talet fram till idag.

Syftet konkretiseras genom följande frågor:

1. Hur har medverkansreglerna förändrats efter Lindomefallet?
2. Vilken flexibilitet ger medverkansreglerna utrymme för?
3. Är medverkansreglerna otillräckliga ur en rättseffektivitetssynpunkt och är ett utökat ansvar möjligt utan att åsidosätta rättssäkerheten?

Mot bakgrund av materialet har jag kommit fram till följande. Efter Lindomefallet började domstolarna döma de som varit närvarande vid ett brott som medgärningsmän i betydligt större utsträckning än tidigare, samt utifrån nya kriterier. Detta nya sätt att lösa bevissvårigheter smittade av sig på andra avgöranden vilka i sin tur väckte reaktioner inom den juridiska doktrinen. Tolkningen av vad det innebär att begå ett brott i gärningsmannaskap har således vidgats genom att en främjare som endast medverkat i mindre mån (eller inte alls) kan betraktas som en medgärningsman.

Utifrån studien konstaterar jag att lagstödet i 23 kap. 4 § BrB är svårtolkat samt ger ett stort tolkningsutrymme gällande medgärningsmannaskap, vilket även påverkar tolkningen av vad som utgör ett främjande. Detta har lett till

en frihet där dömande i medgärningsmannaskap har kunnat svänga; från att tillåta främjare att dömas som medgärningsmän utan att föra bevisning på individnivå, till att återigen förhålla sig till de gängse kriterierna för medgärningsmannaskap. Tendensen att vilja döma utanför dessa kriterier vid bevissvårigheter kvarstår dock.

Medverkansreglerna är således flexibla genom den teoretiska konstruktionen (lagen, teorierna om lagen) vilken tillåter domstolen att avgöra medverkansansvarets tillämpning, gränser och utveckling. Flexibiliteten blir här ett uttryck för skiftande samhällelig diskurs trots intentionen att endast innefatta inomrättslig flexibilitet där önskvärda resultat kunde nås.

Slutligen kan sägas att medverkansreglerna kan anses otillräckliga ur rättseffektivitetssynpunkt eftersom Lindomeproblematiken kvarstår, och att ett utökat ansvar inte tycks möjligt utan att rättssäkerheten åsidosätts.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken (1962:700)
Ds.	Departementsserien
HD	Högsta domstolen
EKMR	Lag (1994:1219) om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
JT	Juridisk Tidskrift
JuU	Justitieutskottet
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv, avdelning I, referat från Högsta domstolens avgöranden
Prop.	Proposition
RH	Referat från hovrättens avgöranden
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

Någon av männen måste ha mördat paret i Vallentuna. Men båda nekar och skyller på den andre. Kommer det brutala dubbelmordet bli ännu ett så kallat "Lindomefall", där båda går fria eftersom man inte säkert kan peka ut den skyldige?¹

Citatet ovan visar att "Lindomefallet"² används i dagligt tal som ett exempel på när rättvisan inte har segrat. Både bland allmänheten, lagstiftarna, domstolarna och inom den juridiska forskningen har denna s.k. Lindomeproblematik³ gjort stort avtryck.

Begreppet "Lindomeproblematik" myntades efter ett rättsfall på 1990-talet där två män närvarade vid mordet på en äldre man i Lindome. De skyllde på varandra och det gick inte att avgöra vem av dem som begått brottet eller om de hade gjort det tillsammans, vilket ledde till att de båda friades. Rättsfallet väckte stora reaktioner i samhället då "utgången ansågs strida mot sunt förnuft"⁴ och rättsväsendets förmåga att klara upp och lagföra allvarliga brott ifrågasattes.⁵

När liknande situationer uppstår diskuteras det än idag om det finns brister i allt från brottsutredning, åklagarens gärningsbeskrivning, det processuella ramverket till medverkansreglerna. Intresseavvägningen mellan rättseffektiviteten dvs. att lagföra brottslingar å den ena sidan och rättssäkerheten dvs. den tilltalades rättigheter å den andra sidan, ligger till grund för denna tvistefråga.

¹ Aftonbladet (2020).

² RH 1991:51.

³ Den problematik som uppstår när flera misstänkta varit närvarande vid ett brott men det inte går att avgöra vem av dem som begått brottet eller om de har begått det tillsammans. Typiskt för Lindomeproblematiken är också att de misstänkta skyller på varandra och att det inte kan uteslutas att en av dem är oskyldig.

⁴ Jacobsson (1995) s. 10.

⁵ SOU 1996:185 s. 384.

1.1 Syfte och frågeställningar

Denna uppsats syftar till att redogöra för och kritiskt granska Lindomeproblematiken, med fokus på medverkansreglerna, och utifrån om problematiken kan lösas inom ramen för straffrättens grundläggande intressen: rättseffektivitet och rättssäkerhet.

För att syftet ska uppnås behandlar uppsatsen Lindomeproblematiken och efterföljande utveckling av de materiella regler som ligger till grund för ansvarsbedömningen när flera personer varit delaktiga i ett brott (medverkansreglerna). Dagens medverkansregler behandlas med fokus på den flexibilitet som dessa ger utrymme för. Med flexibilitet avses tolkningsutrymmet i teori och praktik. Slutligen uppnås syftet genom att diskutera om medverkansreglerna är otillräckliga ur en rättseffektivitetssynpunkt eller om ett utökat ansvar är möjligt utan att åsidosätta rättssäkerheten.

Syftet konkretiseras genom följande frågor:

1. Hur har medverkansreglerna förändrats efter Lindomefallet?
2. Vilken flexibilitet ger medverkansreglerna utrymme för?
3. Är medverkansreglerna otillräckliga ur en rättseffektivitetssynpunkt och är ett utökat ansvar möjligt utan att åsidosätta rättssäkerheten?

1.2 Avgränsningar

Uppsatsen fokuserar på Lindomeproblematiken utifrån medgärningsmannaskapet i straffrättens allmänna del, samt ett urval av efterföljande relevanta rättsfall. Av utrymmesskäl behandlas inte 23 kap. 5 § BrB, medfrämjande, osjälvständiga förfäلتsdelikt eller påföljds läran. Brottsutredningen och bevisfrågorna ges mindre utrymme i uppsatsen, även om det har varit nödvändigt att *beröra* dessa områden.

1.3 Metod och perspektiv

Rättsdogmatisk metod används här då utredningen och analysen bygger på de allmänt erkända rättskällorna dvs. lagstiftning, lagförarbeten, rättspraxis och juridisk doktrin i form av artiklar och litteratur.⁶

Ur ett rättsutvecklingsperspektiv granskas medverkansreglerna i teori och praktik, från Lindomefallet på 1990-talet fram till idag, och ligger till grund för en ”de lege ferenda-diskussion”; huruvida det finns brister i medverkansreglerna idag.⁷

1.4 Begreppsliga utgångspunkter

Begreppen i medverkansläran används varierande, både i förarbetena, praxis och inom doktrin, varför det är nödvändigt att förklara vilken terminologi som tillämpas här.⁸ Jag ansluter mig till lagens lydelse i 23 kap. 4 § BrB där alla deltagande i ett brott betecknas som *medverkande*; både gärningsmän och andra medverkande. De som inte är *gärningsmän* betecknar jag *främjare*. *Medgärningsmannaskapsbegreppet* omfattar både *medgärningsmannaskap* och *utvidgat gärningsmannaskap*.

Med *rättssäkerhet* avses syftet att skydda den enskilde medborgaren mot statligt övergrepp och godtycke, något som anses vara centralt i vår rättsordning.⁹ *Legalitetsprincipen* utgör en garanti för rättssäkerheten genom att förutsätta klart och tydligt lagstöd för straffansvar och inte tillåta retroaktiv kriminalisering till nackdel för den tilltalade.¹⁰ Även *oskyldighetspresumtionen* utgör en garanti för rättssäkerhet eftersom den inte tillåter att staten begår något övergrepp gentemot en enskild

⁶ Nääv och Zamboni (2018) s. 21-24.

⁷ Ibid s. 40.

⁸ Herlitz (1996-1997) s. 278-279.

⁹ JuU 1984/85:28 s. 25.

¹⁰ 2 kap. 10 § regeringsformen; Art. 7 EKMR; 1 kap. 1 § BrB; Asp, Lernestedt och Ulväng (2009) s. 45-48.

medborgare utan att det är berättigat. Enligt oskyldighetspresumtionen ska rättsliga myndigheter nämligen behandla en misstänkt eller tilltalad som om denne vore oskyldig tills motsatsen är bevisad.¹¹ Principerna om rättssäkerhet, legalitet och en oskyldighetspresumtion utgör alla centrala beståndsdelar i det jag betecknar *rättsstat*.

Avseende *rättseffektivitet* syftar jag på statens förmåga att lagföra brott och upprätthålla ordning i samhället. Rättseffektiviteten är följaktligen en förutsättning för *rättstryggheten* där staten ansvarar för att skapa trygghet i samhället genom att förhindra att enskilda blir utsatta för brott.¹²

1.5 Material och forskningsläge

Medverkansreglernas lagstöd har i stort sett inte förändrats sedan 1949. Trots detta har tolkningen och tillämpningen av reglerna varierat de senaste 30 åren efter Lindomefallet.

Som en del av det engagemang som väcktes efter Lindomefallet har intresset för medverkansreglerna diskuterats flitigt inom den juridiska forskningen. I uppsatsen följer jag reaktionen på Lindomefallet; den kritiken som riktades mot åklagarens arbete i vilken Jacobsson¹³ var framträdande, den diskussion som fördes på lagstiftningsnivå¹⁴ och den förändring av medverkansreglerna som kunde skönjas i praxis¹⁵. Som en reaktion på förändringen i praxis har i sin tur bl.a. Wennberg¹⁶ och Herlitz¹⁷ riktat kritik mot medverkanslärans utveckling. Lagstiftarna tog intryck av denna kritik även om det inte ledde till några förändringar.¹⁸ Det kan således sägas vara en reaktion på *reaktionen* på Lindomefallet. På senare tid har det skrivits

¹¹ Art. 6.2 EKMR; Nowak (2003) s. 49-50.

¹² Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 21; Mellqvist (2013) s. 753 f.; Rapport från JK (2009) s. 59-60.

¹³ Jacobsson (1995).

¹⁴ Ds. 1993:15; SOU 1996:185; Prop 2000/01:85.

¹⁵ Se 3.3.

¹⁶ Wennberg (2002/03), (2002).

¹⁷ Herlitz (1996/97).

¹⁸ SOU 1996:185.

mindre om medverkansreglerna vilket dels tycks vara en effekt av att domstolen stramat åt utvecklingen något¹⁹ dels att rättsläget har normaliserats och accepterats. Acceptansen kan ses i den avhandling som Svensson publicerade 2016 där han intar ett mer avdramatiserat förhållningsätt till medverkansläran.²⁰

1.6 Uppsatsens disposition

Uppsatsen börjar i *kapitel 2* med en bakgrund av Lindomefallet och en översikt av gränserna för medverkansansvar.

Från *kapitel 3* och framåt förs en löpande analys i förhållande till utredningen.

Kapitel 3 redogör för *reaktionen* på Lindomefallet; dels den diskussion som fördes inom doktrin och på lagstiftningsnivå dels domstolarnas svar på problematiken. Förutom att visa hur stor påverkan den allmänna debatten fick på olika nivåer i samhället vill jag i detta avsnitt föra fram de försök till lösningar på problematiken som jag funnit samt ge en nyanserad bild av rättsväsendets inneboende komplexitet. Avsnittet avslutas med en sammanfattande analys av reaktionen på Lindomefallet där min första fråga besvaras.

Kapitel 4 behandlar medverkansreglernas flexibilitet samt även nutida rättsfall med Lindomeproblematik för en nutidsorientering. Avsnittet avslutas med att besvara min andra fråga.

I avslutande *kapitel 5* besvaras sista frågan utifrån hela uppsatsens material.

¹⁹ Se avsnitt 4.2.

²⁰ Svensson (2016) och (2017).

2 Omständigheterna i Lindomefallet²¹

En 89-årig man (EO) berövades livet i sitt hem i Lindome, söder om Göteborg, den 26 oktober 1990. De två männen som brutit sig in och befann sig i den äldre mannens bostad vid tiden för gärningen åtalades. Den ene (PL) åtalades för mord och grovt rån, den andre (LL) för medhjälp till mord och grovt rån. Båda två lämnade varsin berättelse som framhöll den andre som ensam skyldig för mordet.

Tingsrätten fann det utrett att någon av de tilltalade berövat den äldre mannen livet med en stekpanna som tillhygge. Enligt tingsrätten stämde LL:s berättelse, till skillnad från PL:s, överens med bl.a. de fynd som funnits på brottsplatsen samt talade inte emot vad som framkommit genom obduktionen. Därför fäste tingsrätten tilltro till LL:s berättelse och lämnade PL:s utan avseende. Vid en samlad bedömning av omständigheterna, var tingsrätten övertygad om att PL ensidigt, med avsikt att döda, orsakat allt det våld som lett till den äldre mannens död. Vidare ansågs det inte vara fråga om medhjälp till mord från LL:s sida eftersom han inte hade understött det våld som PL utfört, utan förhållit sig passiv.

Avseende tillgreppen i bostaden ansågs dessa utgöra grov stöld och inte rån eftersom tanken på att stjäla inte fanns förrän efter att våldshandlingarna hade utövats.

Följaktligen dömde tingsrätten PL för mord och grov stöld till livstidsfängelse medan LL dömdes för medhjälp till grov stöld och skyddande av brottsling till fängelse i ett år och sex månader. Anledningen

²¹ Mölndals TR:s, dom 1991-01-31, Mål nr. B 746-90; RH 1991:51.

till att LL bedömdes som skyddande av brottsling var att han hade hjälpt PL att ta sig från brottsplatsen efter mordet.

PL överklagade domen medan varken LL eller åklagaren överklagade domen beträffande honom.

Hovrätten fann att de omständigheter i de tilltalades berättelser som, enligt tingsrätten, talade för LL:s trovärdighet, likväl kunde tala emot hans version av händelseförloppet. Den rättsmedicinska och tekniska utredningen ansågs inte ge något tillförlitligt underlag för vad som hade hänt i samband med den äldre mannens död. Det fanns inte heller någon annan fristående bevisning som kunde styrka någon av de tilltalades version. Således var beviskravet inte uppfyllt eftersom det inte kunde uteslutas att PL var oskyldig. Därav ogillades åtalet mot PL avseende mord och påföljden för den grova stölden bestämdes till sex månaders fängelse. Som ersättning för att PL redan varit frihetsberövad under längre tid än vad straffet stadgade fick PL en ersättning på 45 000 kr från staten.²²

2.1 Gränserna för medverkansansvar

Straffansvaret i Sverige är individuellt och bygger således på att en person endast ska hållas ansvarig för vad denne har gjort. När flera personer har varit närvarande då ett brott har begåtts är det därför av avgörande betydelse vilken roll var och en har haft i relation till brottet.²³

Det krävs lagstöd för att kunna ställa någon till svars för sitt handlande och i 1 kap. 1 § brottsbalken framgår vad som utgör ett brott; att det är en gärning som är föreskriven i lag och för vilken straff är stadgat. Straffbuden är i allmänhet skrivna i tredje person singularis genom uttryck som ”den som” och är på så vis konstruerade utifrån att det är *en* person som utför den

²² Ds. 1993:15 s. 9.

²³ Svensson (2016) s. 21.

kriminaliserade gärningen.²⁴ Därav är det en förhållandevis enkel tolkningsfråga om en otillåten gärning har utförts när det endast finns *en* tänkbar gärningsman. Avgörandet ligger då i huruvida den personens agerande, utifrån gärningsbeskrivningen, passar in under samtliga rekvisit i något straffbud samt om rättfärdigande omständigheter kan uteslutas.

En otillåten gärning är dock inte tillräckligt för att ett brott ska föreligga, utan hela det s.k. brottsbegreppet ska vara uppfyllt, vilket förenklat innebär:

1. En kontrollerad gärning ska kunna subsumeras under ett straffbud.
2. Inga rättfärdigande omständigheter ska föreligga (är gärningen rättfärdigad så är den inte otillåten).
3. Den otillåtna gärningen ska täckas av uppsåt eller oaktsamhet beroende på om det är ett uppsåtligt brott eller ett oaktsamhetsbrott.
4. Inga ursäktande omständigheter ska föreligga (är gärningen ursäktad så föreligger inget personligt ansvar).²⁵

Många brott begås emellertid gemensamt och det är därför nödvändigt att kunna ställa flera personer till svars. Det kan inte anses mindre klandervärt att begå ett brott tillsammans än att begå ett brott själv. Tvärtom betraktas det i dagens rättssystem ofta som en faktor som höjer straffvärdet.²⁶

Tolkningen (av om en otillåten gärning utförts) kompliceras något när flera personer är inblandade i ett brott eftersom det förutom avgörandet om vad var och en har gjort, måste göras en bedömning av vilken relation de har till varandras agerande.²⁷ Inom ramen för straffrättens allmänna del utvidgas det straffbara området genom att under vissa förutsättningar kunna ställa inte bara den som utfört ett brott, utan även den som främjat brottet, till svars. Denna dogmatik brukar kallas medverkansläran.²⁸

²⁴ Ibid. s. 169-170.

²⁵ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 58-68.

²⁶ Jmf. t.ex. Svensson (2016) s. 287-290; 29 kap. 2 § sjätte punkten BrB.

²⁷ Ibid. s. 47-50.

²⁸ Svensson (2016) s. 20-21.

I den s.k. medverkansläran kan urskiljas tre övergripande ansvarsroller: gärningsmannen som medverkar *i ett brott* samt anstiftare och medhjälpare som medverkar *till ett brott*.²⁹ Detta framgår av 23 kap. 4 § BrB³⁰ där en distinktion mellan gärningsman och främjare görs genom föreskriften att "[...] inte bara den som utfört gärningen, utan även den som främjat denna med råd eller dåd [...]"³¹, som anstiftare och annars som medhjälpare, ska ådömas ansvar. En medverkandes ansvar är självständigt, oberoende om de andra medverkande kan straffas, och endast accessoriskt i förhållande till en otillåten gärning. Detta innebär t.ex. att en medhjälpare kan bli dömd för medhjälp till en otillåten gärning trots att det inte finns någon som kan straffas som gärningsman.³²

I praxis beskrivs gränsen mellan straffbart och straffritt främjande som att ett handlande "[...] som varken fysiskt eller psykiskt har övat inflytande på brottets tillkomst, inte är att anse som medverkan."³³ Vidare framhålls inom doktrinen "Att ställa sig att åse ett slagsmål [...] och att därvid anlägga en gillande min bör regelmässigt gå straffritt [...]"³⁴, vilket stämmer väl överens med att vi i svensk straffrätt inte har någon generell skyldighet att bistå en nödställd.³⁵

När flera personer har utfört ett brott gemensamt kan det vara fråga om medgärningsmannaskap eller utvidgat gärningsmannaskap, två varianter av gärningsmannaskap varav det förra begreppet även används när någon döms utifrån den senare ansvarsformen.³⁶

I praxis och doktrin framgår att ett traditionellt medgärningsmannaskap förutsätter att personerna har medverkat "tillsammans och i samförstånd" samt att deras handlingar är brottsbeskrivningsenliga på en gemensam

²⁹ Ibid. s. 31-33.

³⁰ Se bilaga A.

³¹ 23 kap. 4 § första stycket BrB.

³² Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 430.

³³ NJA 1984 s. 922.

³⁴ Strahl (1976) s. 281.

³⁵ Wong (2003/04) s. 925.

³⁶ Se t.ex. 3.3.

nivå.³⁷ Därutöver ska den medverkande ha deltagit *i brottet* på något sätt. Om uppsåtskravet är individuellt uppfyllt får således samtliga svara för den gemensamma gärningen och inte vad de har utfört på individuell nivå. Konstruktion har utarbetats för att kunna ställa de personer till svars som inte självständigt men gemensamt har begått ett brott. De är (med)gärningsmän för att de tillsammans har utfört gärningen.³⁸

Utvidgat gärningsmannaskap förutsätter, till skillnad från medgärningsmannaskap, inte att den medverkande har deltagit *i brottet* utan denne kan endast ha medverkat *till brottet*. Annorlunda uttryckt: en främjare kan betraktas (omrubriceras) som gärningsman genom ansvarsformen utvidgat gärningsmannaskap. Enligt den gängse uppfattningen inom doktrinen krävs dock att den medverkande haft en så pass central roll för brottets genomförande att det är naturligt att denne *anses* som gärningsman.³⁹

Sammanfattningsvis kan det hävdas att den nedre gränsen för medverkansansvar (vare sig det gäller medgärningsmannaskap, utvidgat gärningsmannaskap eller främjande) är att ett psykiskt eller fysiskt inflytande på brottets genomförande förelegat. Därför var det inte aktuellt att döma någon för medverkansansvar till mordet i Lindomefallet eftersom det inte kunde uteslutas att någon av dem varit passiv på ett sätt som utesluter ansvar.

³⁷ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 432-435 och 446-449; Svensson (2016) s. 35-41; se t.ex. NJA 1980 s. 606.

³⁸ Svensson (2016) s. 36-41.

³⁹ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 446-449; Svensson (2016) s. 261-263; t.ex. NJA 1966 s. 299 och NJA 1982 s. 525.

3 Reaktionen på Lindomefallet

I det följande behandlas hur juridiska forskare och olika rättsliga aktörer (lagstiftare och domstol) svarade på Lindomefallets utgång och den misstro till rättssystemet som väcktes hos allmänheten.⁴⁰ Att rättsliga aktörer överhuvudtaget reagerade anser jag visar på rättsväsendets samspel med grundläggande moraliska och samhälleliga värderingar.⁴¹

3.1 En lösning genom alternativa gärningsbeskrivningar?

Engagemanget för frågan om vad som gått fel var stort och synsättet vari bristerna låg, skilde sig åt mellan olika aktörer. En av dem som kritiserade åklagarens arbete och kämpade aktivt för upprättelse beträffande EO:s anhöriga var Ulla Jacobsson (f.d. professor i processrätt, Lunds universitet). Jacobsson väckte två resningsansökningar i Lindomefallet å dotterns vägnar; en avseende PL:s dom och en avseende LL:s.⁴² Även advokaten Henrik Sundström delade hennes mening och publicerade en nyhetsartikel år 2020 där han jämförde Markarydfallet⁴³ med Lindomefallet och hävdade att ”I båda fallen är det brister i åklagarens arbete som ligger till grund för de friande domarna.”⁴⁴ Kritiken är intressant i fråga om medverkansreglerna eftersom Jacobsson tyckte att åklagaren borde ha formulerat alternativa gärningsbeskrivningar innehållandes ansvar för medgärningsmannaskap.⁴⁵

Jacobsson menade att åklagaren begått tjänsteförseelse, brustit i sin tolkning av vad som framkommit i polisens förundersökning, och därav formulerat

⁴⁰ Ds. 1993:15 s. 9; SOU 1996:185 s. 384; Jacobsson (1995) s. 10.

⁴¹ Gällande rättens samspel med samhällets vilja jmf. Nowak (2003) s. 45.

⁴² Jacobsson (1995) s. 7-8.

⁴³ Göta hovrätt, dom 2020-11-04, Mål nr B 2242-20.

⁴⁴ Sundström (2020).

⁴⁵ Jacobsson (1995) s. 12-14 och 37-39;

gärningsbeskrivningarna för snävt genom att endast åtala PL för mord.⁴⁶ I resningsansökningarna framhöll hon flera alternativa gärningsbeskrivningar som hon ansåg att åklagaren borde ha åberopat. Som stöd för att medgärningsmannaskap skulle vara tillämpligt i Lindomefallet hänvisade hon till bl.a. Pinnstolsfallet⁴⁷ och NJA 1980 s. 606⁴⁸.

Domstolen är bunden av åklagarens gärningsbeskrivning då denna utgör den yttre ramen för bedömningen. Detta innebär att domstolen inte kan döma de tilltalade för något som åklagaren inte har åberopat i gärningsbeskrivningen.⁴⁹ Därför är utformningen av gärningsbeskrivningen av avgörande betydelse för fallets utgång.

Å ena sidan anser jag att det hade varit bra om åklagaren hade åtalat PL och LL i gärningsmannaskap, eftersom deras agerande hade kunnat ställas emot varandra samt prövas på en gemensam nivå. Å andra sidan har åklagaren inte ett obegränsat handlingsutrymme utan måste förhålla sig till det beviskrav som ställs för åtalsrätt; ”sannolika skäl”, för att inte riskera att begå brottet obefogat åtal.⁵⁰ Detta beviskrav är något lägre än ”tillräckliga skäl” vilket är vad som krävs för att åtal ska väckas. Med tillräckliga skäl menas att åklagaren på objektiva grunder kan förvänta sig en fällande dom. Huruvida domstolen därefter finner åtalet styrkt, enligt det ännu högre beviskravet ”utom rimligt tvivel”, har inte betydelse för åtalsbeslutet.⁵¹

Jag skulle dock inte hävda att det var försumligt av åklagaren att endast åtala PL för mord eftersom det fanns skäl att bedöma LL:s berättelse som mer trovärdig än PL:s. Förutom det som tingsrätten framhöll angående LL:s trovärdighet ovan, har även Jacobsson i sin utredning av förundersökningen

⁴⁶ Ibid. s. 7.

⁴⁷ NJA 1992 s. 474.

⁴⁸ Jacobsson (1995) s. 13; se rättsfallen i 3.3.

⁴⁹ 30 kap. 3 § rättegångsbalken; Diesen (2015) s. 199.

⁵⁰ 15 kap. 5 § tredje stycket BrB.

⁵¹ Avseende tillräckliga skäl: 23 kap. 2 § rättegångsbalken, SOU 1938:44 s. 257 och Diesen (2015) s. 139; Gällande beviskravet: NJA 1980 s. 725 och Schelin (2007) s. 58.

endast lagt LL:s beskrivning av händelseförloppet till grund för att både uppsåt och samråd skulle föreligga.⁵²

Som jag nämnde ovan hänvisade Jacobsson bl.a. till Pinnstolsfallet, vilket avgjordes året efter Lindomefallet, som stöd för att medgärningsmannaskap skulle vara för handen. Utifrån den rättsutveckling som följde efter Lindomefallet kan det tyckas självklart att de tilltalade skulle ha åtalats i medgärningsmannaskap, även om det inte var självklart vid tiden för Lindomefallet.

3.2 Statliga överväganden mot bakgrund av Lindomefallet

På uppdrag av regeringen fick Madeleine Leijonhufvud (f.d. professor i straffrätt, Stockholms universitet) i uppgift att utreda Lindomeproblematiken. Något som Leijonhufvud diskuterade var om ett sänkt beviskrav, kollektivt ansvar, vidgat medhjälpsansvar eller utvidgat ansvar för underlåtenhet att hindra, avslöja eller anmäla brott kunde motiveras i vårt rättssystem för att motverka Lindomesituationer i framtiden.⁵³

Leijonhufvud konstaterade att lagstiftaren måste noggrant överväga hur en lagregel kommer att tillämpas på likartade fall eftersom de straffrättsliga bestämmelserna har ett brett tillämpningsområde. En lagregel som syftat till att lösa ett visst problem kan leda till oönskade konsekvenser för andra fall som träffas av bestämmelsen.⁵⁴

Vidare avfärdade Leijonhufvud ett sänkt beviskrav och omvänd bevisbörda med förklaringen att det skulle "[...] utgöra ett brott mot rättssäkerheten [...]"]⁵⁵. En omvänd bevisbörda hade inneburit att bevisbördan flyttats från

⁵² Se Jacobsson (1995) s. 19-20 och 23.

⁵³ Ds. 1993:15 s. 7-10.

⁵⁴ Ds. 1993:15 s. 47.

⁵⁵ Ibid s. 48.

åklagaren till den misstänkte och att den misstänkte blivit dömd när denne inte lyckats bevisa sin oskuld. Leijonhufvud menar att ett slopande av beviskravet, ”ställt utom rimligt tvivel”, hade undanröjt det grundläggande skyddet för en person att inte bli utsatt för övergrepp och skada från staten. Om tvivel råder finns alltid risken att en oskyldig blir dömd, vilket inte kan rättfärdigas genom en vilja att lagföra alla brottslingar. Varje bruk av våld från statens sida måste vara berättigat.⁵⁶

Enligt Leijonhufvud är den bevisbörda och det beviskrav som vi har idag inte något som är principiellt svårt att acceptera av allmänheten. Däremot i enskilda fall, när tunga skäl väger emot, kan principerna stå inför hård prövning. Hon påpekar att det är just i sådana situationer som det är extra viktigt att principerna följs för att de inte ska bli urholkade. Om det är tillräckligt att bevisa att en person har något samband med ett brott finns det inte skäl för åklagaren att närmare utreda vad som verkligen har hänt. Detta ökar risken att domar grundas på felaktiga deduktioner vilket leder till orättfärdiga domar och godtyckliga övergrepp. Således hade ett sänkt beviskrav och en omvänd bevisbörda lett till fler oriktiga domar än vad fallet är idag där det godtas att en skyldig i enstaka fall går fri när det inte finns tillräckligt med bevis.⁵⁷

Genom införandet av en regel likt USA:s ”felony murder” hade staten kunnat hålla personer kollektivt ansvariga i Lindomesituationer. Felony murder innebär att den som deltagit i ett allvarligt brott även blir ansvarig för ett mord som begås i samband med det andra allvarliga brottet. Leijonhufvud avfärdar en sådan regel eftersom det skulle strida mot Sveriges grundläggande humanitära straffrättsideologi, vilken bygger på individuell skuld och åtminstone förutsätter ett objektivet främjande till brottet för att ansvar ska komma ifråga.⁵⁸

⁵⁶ Ibid s. 48-50.

⁵⁷ Ibid s. 47-53.

⁵⁸ Ibid s. 40 och 50.

Leijonhufvud framhöll däremot att det även bör utredas om ansvar för underlåtenhet att hindra, anmäla eller avslöja brott ska utvidgas till fler än de brott som redan omfattas av detta ansvar i 23 kap. 6 § BrB. Ett generellt ansvar att bistå nödställd borde även utredas närmare. Utifrån ett komparativt perspektiv är skyldigheten att ingripa när andra är i nöd väldigt begränsat i Sverige i förhållande till andra länders rättssystem. Hon tog våldtäkt som exempel på ett brott där det borde finnas en skyldighet att ingripa och påpekar att det är anmärkningsvärt att det är straffritt att inte anmäla en planerad våldtäkt medan så inte är fallet när det kommer till rån. Straffmaximum för de båda brotten är detsamma. Ett sådant ansvar hade enligt henne kunnat öka allmänhetens tilltro till rättsväsendet.⁵⁹

I den utredning som påbörjades året därpå (SOU 1996:185) utreddes även polisens och åklagarens arbete mot bakgrund av Lindomefallet. Efter en utredning under ledning av Axel Moraths, tidigare biträdande riksåklagare, presenterades rekommenderade arbetsmetoder i en rapport.⁶⁰

Rekommendationerna var bl.a. att inte låsa perspektivet i utredningen initialt, att alla insamlade uppgifter ska dokumenteras, bevisning säkras så snart som möjligt, resurser och expertis tillsättas snabbt, gärningsbeskrivningarna inte vara för snävt utformade och att all bevisning ska presenteras tydligt inför rätten.⁶¹ I SOU 1996:185 framhölls dessa rekommendationer som det främsta verktyget för att minska framtida Lindomefall.⁶²

⁵⁹ Ibid. s. 59-61.

⁶⁰ Morath (1995).

⁶¹ SOU 1996:185 s. 376-380.

⁶² Ibid s. 396-397.

3.3 Vidgat gärningsmannaskap som lösning?

Trots att regeringen tillbakavisade överväganden om ett sänkt beviskrav fanns det de som menade att domstolarna i viss mån börjat kringgå beviskravet, genom att vidga gärningsmannaskapet.⁶³ I detta avsnitt behandlas rättsfallet som utgjorde startskottet för kritiken medan självaste kritiken diskuteras i 3.4.

I det s.k. *Pinnstolsfallet*⁶⁴ år 1992 åtalades två män (MJ och JS) för dråp för att tillsammans och under samförstånd ha berövat annan man (RE) livet i hans hem. De skyllde på varandra avseende vem som hade utdelat det dödande knivhugget och det saknades vittnesutsagor, teknisk samt medicinsk bevisning som kunde ligga till grund för vem som hade gjort vad, varför avgörandet huvudsakligen fick grunda sig på de tilltalades egna berättelser.

Det var klarlagt att någon av dem hade berövat RE livet och att detta hade skett genom ett knivhugg i hjärtat. MJ erkände att han hade knivhugget RE men bestred att han hade utdelat det knivhugg i hjärtat som ledde till döden. JS uppgav att han inte hade utdelat något knivhugg överhuvudtaget men att han hade använt en pinnstol för att försvara sig mot RE.

Högsta domstolen (HD) konstaterade att våldet *inte* hade föregåtts av något samråd dem emellan och att det inte gick att styrka vem som hade utdelat det dödande hugget. Dock framhöll HD att de tilltalade varit överens om vad de skulle göra av den anledningen att de ” [...] både kom till och gick från lägenheten tillsammans och i sämja”⁶⁵. Vidare menade HD att det saknar betydelse att de knivhugg som MJ erkänt inte kunde härledas till det dödande hugget eftersom våldet utövats i en sammanhängande följd och det

⁶³ Se t.ex. Wennberg (2002/03) s. 610-611; Asp, Lernestedt och Ulväng (2009) s. 97-99.

⁶⁴ NJA 1992 s. 474.

⁶⁵ Ibid.

berodde på tillfälligheter vilket knivhugg som ledde till döden. Därav dömdes MJ för dråp.

För JS:s del var det inte klarlagt att han hade utövat något annat våld utöver pinnstolsvåldet. HD dömer trots detta JS som medgärningsman till dråp utifrån följande resonemang.

Med bortseende från Jani S:s egna uppgifter får det anses tillförlitligen utrett, att han deltog i våldet mot Riyadh E på ett mera aggressivt sätt än han har medgett och på ett stadium av händelseförloppet då han inte kan ha undgått att uppfatta att Mikael J avsåg att döda Riyadh E och att denne var svårt skadad. Av detta följer att han då själv måste ha varit inställd på att händelserna skulle få en dödlig utgång. Oaktat han inte visats ha tillfogat Riyadh E någon livshotande skada, har han på ett så verksamt sätt bidragit till Riyadh E:s död, att han skall dömas som medgärningsman för dråp.⁶⁶

Pinnstolsfallet har, menar jag, betraktats som början på ett nytt sätt att tillämpa medgärningsmannaskap.⁶⁷ Enligt den tidigare uppfattningen kunde visserligen medgärningsmannaskap omfatta flera personer som i samverkan eller genom implicit samförstånd utfört ett brott trots att det inte kunnat klarläggas vem av dem som orsakat effekten.⁶⁸ I t.ex. *NJA 1980 s. 606* fann HD att tre män gemensamt hade misshandlat flera personer trots att det inte kunde styrkas vem av de tilltalade som hade orsakat vilka skador på brottsoffren. Det ansågs dock klarlagt att våldet hade föregåtts av samråd och att samtliga hade deltagit i misshandeln. Enligt HD var det närmast en slump vilka skador som kunde härledas från vem.

Jag anser att den främsta skillnaden i Pinnstolsfallet är att det föreligger en kvalitetsskillnad mellan de olika personernas handlande, att de har utfört helt olikartade gärningar på individuell nivå.⁶⁹ Med det menar jag att det våld som JS har begått inte har orsakat några livshotande skador och är inte en del av det dödliga våldet. Något som förut var att betrakta som medhjälp,

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Jmf. Asp, Lernestedt och Ulväng (2009) s. 84-87; Herlitz (1996/97) s. 297.

⁶⁸ Se t.ex. *NJA 1980 s. 606*, RH 1987:26 och RH 1984:31.

⁶⁹ Jmf. Asp, Lernestedt och Ulväng (2009) s. 84-87.

då han främjat annans brott, rubriceras här som dråp i medgärningsmannaskap.

Det har alltså skett en *omrubricering*, likt den som görs vid utvidgat gärningsmannaskap, men utan att den främjande har haft någon central roll i brottets utförande.

Att döma MJ och JS i medgärningsmannaskap var en lösning för att kunna döma någon överhuvudtaget för mord. Varken MJ eller JS individuella ageranden hade varit tillräckliga.

3.4 Reaktionen på *reaktionen*

Suzanne Wenneberg (professor emerita i straffrätt) påpekade att HD:s avgörande i Pinnstolsfallet har lett till att domstolar *systematiskt börjat döma främjare som medgärningsman* för att undvika bevissvårigheter.⁷⁰ Hon menade också att detta vidgande av gärningsmannaskapet har lett till att det skapats möjligheter att döma samtliga personer som deltagit i ett brott i gärningsmannaskap endast utifrån att ett samförstånd förelegat. Något som bidrar till att processen blir förenklad eftersom de tilltalades individuella deltagande inte behöver utredas närmare.⁷¹ Detta framhöll hon som problematiskt ur rättssäkerhetssynpunkt bl.a. eftersom rätten till en rättvis rättegång negligeras. Som stöd för sitt ställningstagande lyfte hon fram flera avgöranden varav Göteborgsbranden⁷² och Malexandermorden⁷³ är några av dessa.⁷⁴

Rätten till en rättvis rättegång, vilket stadgas i EKMR, innebär bl.a. att den som är anklagad för ett brott i detalj ska underrättas om innebörden av och

⁷⁰ Wennberg (2002/03) s. 595-596 och (2002) s. 615.

⁷¹ Ibid. s. 592.

⁷² Hovrätten för västra Sverige dom 2000-08-29, B 2957-00.

⁷³ Göta hovrätt, dom 2000-06-07, B 158-00 och 180-00.

⁷⁴ Övriga rättsfall som Wennberg lyfter i detta sammanhang är t.ex. RH 1987:26; RH 1987:87; Svea hovrätt, dom 2000-07-14, B 3225-00; NJA 2002 s. 489; Göta hovrätt, dom 2001-10-22, B 915-01.

grunden för anklagelsen.⁷⁵ Denna princip menade Wennberg negligeras genom att åklagare i gärningsbeskrivningarna återkommande formulerar verben i passivform, t.ex. ”det sköts”, eller genom att benämna alla tilltalade som en grupp vilket gör att en tilltalad inte vet vad denne ska försvara sig mot.⁷⁶ Exempel på detta kan ses i *Malexandermorden* där de tilltalade för de grova rånen refererades till som ”rånarna”, ”en av rånarna” och ”två av rånarna” i gärningsbeskrivningen.⁷⁷

Wennberg framhöll också att domstolarna börjat föra ett *cirkelresonemang*; de anser att det inte går att bevisa vad var och en har gjort men att det är tillräckligt att veta att de har deltagit i brottet. Hon menade att det kan vara svårt att veta om någon har deltagit när man inte vet vad denne har gjort; det är nödvändigt för att kunna avgöra den tilltalades skuld, samt om denne medverkat i mindre mån eftersom detta har betydelse för straffmätningen. Som exempel här kan nämnas *Göteborgsbranden* där det var styrkt att en av de fyra tilltalade hade anlagt en brand. Beträffande de tre övriga ansågs det inte finnas någon annan anledning till att de varit närvarande när branden anlades än att samtliga ingått en överenskommelse om att anlägga branden, varför detta var styrkt. Hovrätten ansåg emellertid att det saknade betydelse att bevisa på vilket sätt var och en av dessa tre deltagit i brottet. Således dömdes alla fyra som medgärningsmän för grov mordbrand.⁷⁸

Carl Erik Herlitz (f.d. docent i straffrätt) kritiserade också rättsutvecklingen i en artikel⁷⁹. Han betonade bristen på legalitet pga. de oklara gränserna mellan främjande och gärningsmannaskap i lagen, samt den utökade rubriceringsmöjligheten i praxis.⁸⁰

⁷⁵ Art. 6.3a EKMR.

⁷⁶ Wennberg (2002/03) s. 602 och (2002) s. 633-634.

⁷⁷ Wennberg (2002) s. 622-624.

⁷⁸ Wennberg (2002/03) s. 597-603.

⁷⁹ Herlitz (1996/97).

⁸⁰ Ibid s. 282-283, 291-292, och 300-303.

Den kritik som framförts fick gehör i samma SOU⁸¹ som nämndes ovan i avsnitt 3.2. Förutom att utredningen behandlade Lindomeproblematiken så behandlades även de materiella reglerna för när flera personer är deltagande i brott.⁸² Utredningen pågick mellan åren 1994 och 1996 och det är tydligt anser jag att den förändrade tillämpningen av medverkansreglerna, som började med Pinnstolsfallet år 1992, har gjort avtryck i deras diskussion.⁸³

I utredningen lades fram förslag om att medgärningsmannaskapet ska vara lagstadgat, gränsen mellan medgärningsmannaskap och främjande ska förtydligas, att endast medgärningsmän ska kunna bidra med rekvisit till huvudbrottet och att det inte ska kunna göras någon omfördelning av rollerna på rubriceringsstadiet.⁸⁴

Förslagen fick dock inget gehör i propositionen⁸⁵. Medverkansreglerna ansågs fungera bra i praktiken och en uppstramning ansågs kunna leda till att domstolarna berövas det tolkningsutrymme som är nödvändig när flera personer deltar i ett brott. Något lagstöd för medgärningsmannaskap ansågs inte heller nödvändigt eftersom detta redan var fastställt i praxis.⁸⁶

Angående vad som lagts fram i utredningsbetänkandena⁸⁷ mot bakgrund av Lindomefallet framgick i propositionen att inga förändringar skulle ske.⁸⁸

3.5 Sammanfattande analys av reaktionen på Lindomefallet

Mot bakgrund av materialet har jag kommit fram till följande. Efter Lindomefallet började domstolarna döma de som varit närvarande vid ett

⁸¹ SOU 1996:185.

⁸² Ibid. s. 175-223.

⁸³ Se t.ex. hur det hänvisas till Herlitz i SOU 1996:185 s. 183-184.

⁸⁴ SOU 1996:185 s. 213-220.

⁸⁵ Prop. 2000/01:85.

⁸⁶ Ibid. s. 14-15.

⁸⁷ SOU 1996:185; Ds. 1993:15; Ansvaret att anmäla en planerad våldtäkt hade dock redan genomdrivits.

⁸⁸ Prop. 2000/01:85 s. 28.

brott som medgärningsmän i betydligt större utsträckning än tidigare, samt utifrån nya kriterier. Ett vidgat gärningsmannaskap där en medverkande, som endast främjat ett brott, omrubriceras som gärningsman trots att de gängse kriterierna för utvidgat gärningsmannaskap inte är styrkta. Det började med Pinnstolsfallet där både gärningsbeskrivningens utformning och domstolarnas bedömning kan ses som en reaktion på Lindomefallet. Reaktionen på Lindomefallet bestod alltså inte bara i allmänhetens indignation utan även agerande på offentlig nivå. Det nya sättet att lösa bevissvårigheter, som de i Lindomefallet, smittade av sig på andra avgöranden vilka i sin tur väckte reaktioner inom den juridiska doktrinen.

Tolkningen av vad det innebär att begå ett brott i gärningsmannaskap har således vidgats genom att en främjare som endast medverkat i mindre mån (eller inte alls) kan betraktas som en medgärningsman, vilket besvarar frågan om hur medverkansreglerna har förändrats efter Lindomefallet.

4 Medverkansreglernas flexibilitet

De medverkansreglerna vi har idag i 23 kap. 4 § BrB⁸⁹ har skapats för att åstadkomma större ”inomrättslig” flexibilitet i praktiken än vad fallet var innan straffrättsreformen år 1948.⁹⁰

I förarbetena framgår därför att medgärningsmannaskap inte ska specificeras eftersom det bör överlämnas åt domstolarna att avgöra om den tilltalade är att anse som gärningsman i förhållande till de särskilda straffbuden, i det enskilda fallet. I regel bör det förutsättas att den tilltalade har deltagit i brottet men lagen utesluter inte att en annan medverkande kan dömas som gärningsman när det framstår som naturligt.⁹¹

Erik Svensson (numera docent i straffrätt, Uppsala universitet) framhåller i sin avhandling på området⁹² att lagstödet för medgärningsmannaskap är bristfälligt; att det är vanligt att domstolen dömer flera personer för att de har agerat tillsammans och i samförstånd utan att använda begreppet medgärningsmannaskap eller ange lagstöd i sin bedömning. Han menar också att det i doktrinen framgår varierande och sparsmakade tolkningar av denna ansvarsform och dess lagstöd.⁹³ En klar definition av medgärningsmannaskap är nödvändig för att kunna dra gränsen vid vad som utgör ett främjande i det konkreta fallet och vad som inte gör det.⁹⁴

⁸⁹ Se bilaga A.

⁹⁰ Svensson (2016) s. 106-107.

⁹¹ SOU 1944:69 s. 92-93.

⁹² Svensson (2016).

⁹³ Lagstödet förklaras t.ex. både utifrån straffbuden där ”den som” kan tolkas som ”de som tillsammans och i samförstånd” eller utifrån ”anse” i 23 kap. 4 § BrB, se Svensson (2016) s. 36-37, 291-298, 438.

⁹⁴ Ibid. s. 157-158.

Det bristande lagstödet öppnar alltså inte bara upp för en stor flexibilitet vid bedömningen av huruvida medgärningsmannaskap föreligger utan även för gränsdragningen mellan medgärningsmannaskap och främjande. Enligt min mening är detta en av förklaringarna till de skiftande bedömningarna i domstol, varför Lindomefallet väckte så många frågor och varför efterföljande rättsfall väckte stor reaktion bland jurister.

4.1 Typfall av medgärningsmannaskap

Svensson har förklarat medgärningsmannaskapets omfattning idag utifrån fyra typfall. Uppdelningen görs mellan agerande på individuell respektive gemensam nivå. Med brottstyp/brott menas brott i gärningsmannaskap, ej främjande.⁹⁵ Nedan har jag modifierat typfallen.

<p>Typfall 1 A är ansvarig för brottstyp X på individuell nivå.</p> <p>B är ansvarig för brottstyp X på individuell nivå.</p> <p>A och B är ansvariga för brottstyp X på gemensam nivå.</p> <p><i>T.ex. gruppmisshandel.</i></p>	<p>Typfall 2 A är ansvarig för brottstyp X på individuell nivå.</p> <p>B är ansvarig för brottstyp X eller Y på individuell nivå.</p> <p>A och B är ansvariga för brottstyp Z på gemensam nivå.</p> <p><i>T.ex. Mordet på Orientexpressen i Christie, NJA 1980 s. 606.</i></p>
<p>Typfall 3 A är <i>inte</i> ansvarig för brottstyp X på individuell nivå.</p> <p>B är <i>inte</i> ansvarig för brottstyp X på individuell nivå.</p> <p>A och B är ansvariga för brottstyp X på gemensam nivå.</p> <p><i>T.ex. se Svensson (2016) s. 284.</i></p>	<p>Typfall 4 A är ansvarig för brottstyp X på individuell nivå.</p> <p>B är <i>inte</i> ansvarig för brottstyp X på individuell nivå.</p> <p>A och B är ansvariga för brottstyp X på gemensam nivå.</p> <p><i>T.ex. Pinnstolsfallet, Göteborgsbranden.</i></p>

Figur 1. Egen modifiering av Svensson fyra typfall där medgärningsmannaskap kan förekomma.

⁹⁵ Svensson (2016) s. 281-285.

I typfall 1 har A och B utfört samma brott på gemensam och individuell nivå. Det gemensamma brottet är antingen mer straffrättsligt kvalificerat eller likvärdigt det på individuell nivå.

Typfall 2 innebär att A och B har begått olika brott på individuell och gemensam nivå. De individuella brotten kan vara likvärdiga eller olikartade.

I typfall 3 har A och B endast utfört ett brott på gemensam nivå.

I typfall 4 har A utfört ett brott på individuell nivå medan B endast är ansvarig för detta brott på gemensam nivå (A kan dock vara ansvarig för ett annat, mindre allvarligt brott på individuell nivå). Detta typfall berör det som brukar betecknas som utvidgat gärningsmannaskap samt omfattar de fall som är mest kontroversiella.⁹⁶

Svensson förklarar att det utmärkande för medgärningsmannaskapet är "[...] att de inblandade personerna anpassar sitt individuella agerande efter varandra, utifrån en föreställning om en viss gärning som utförs på den gemensamma nivån."⁹⁷ Att medgärningsmannaskap förutsätter samverkan eller samarbete och att det individuella agerandet har betydelse för om någon är att anse som medgärningsman.⁹⁸

4.2 Åtstramning i praxis

Avseende medgärningsmannaskapets utveckling i praxis är *Akallarånet*⁹⁹ värt att nämna. I detta avgörande stramade HD åt friheten att rubricera främjare som gärningsmän på lösa boliner. De anslöt sig till den gängse uppfattningen¹⁰⁰ där utvidgat gärningsmannaskap förutsätter att främjaren har haft en central roll för förverkligandet av brottet. HD tolkade ur

⁹⁶ Ibid. s. 281-285.

⁹⁷ Svensson (2017) s. 123.

⁹⁸ Ibid. s. 123-124.

⁹⁹ NJA 2006 s. 535.

¹⁰⁰ Se 2.1.

förarbetena att en sådan central roll kan föreligga om främjaren kan anses ha utfört brottet genom en annan person, den andre varit ett håglöst offer i den riktige gärningsmannens händer eller haft en underlydande eller liknande ställning.¹⁰¹

HD menade att det kan vara möjligt att döma medverkande för att de gemensamt och i samråd utfört en gärning i medgärningsmannaskap trots att det inte går att avgöra i detalj vad vardera gjort. Dock påpekades att utgångspunkten bör vara att bevisning ska föras på individnivå för att kunna avgöra om medverkandet är att betraktas som medgärningsmannaskap.

4.3 Hur hanteras dagens Lindomesituationer?

*Markarydfallet*¹⁰² och *Vallentunafallet*¹⁰³ är två exempel som påminner om Lindomefallet. I båda rättsfallen var två personer misstänkta för mord, bevisningen knapphändig och de tilltalade skyllde på varandra.

Rättsfallen utgör exempel på att det fortfarande är en utgångspunkt att åtala de misstänkta i medgärningsmannaskap, när flera personer kan knytas till ett brott. Precis som i Lindomefallet, kan det inte styrkas vem av dem, eller om de båda två, har begått mordet. Då de har åtalats i medgärningsmannaskap kan domstolen bedöma om brottet endast har varit möjligt att utföra av två personer, vilket i så fall innebär att de båda kan ådömas ansvar.

I Markarydfallet fann hovrätten, till skillnad från tingsrätten, att det inte kunde uteslutas att brottet begåtts endast av en person, varför de båda friades. Det kunde nämligen inte styrkas att någon av dem *inte* varit

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² Göta hovrätt, dom 2020-11-04, Mål nr B 2242-20.

¹⁰³ Svea hovrätt, dom 2021-03-12, Mål nr. 82-21.

närvarande vid brottstidpunkten.¹⁰⁴ Något som därmed skiljer sig från Lindomefallet.

Vallentunafallet rörde sig om ett dubbelmord i samband med ett rån. Det kunde inte bevisas att det var någon av de tilltalade (CH och VK) som berövat mannen livet. Avseende mordet på kvinnan kunde VK:s, men inte CH:s deltagande styrkas. Ändå dömde tingsrätten både CH och VK som medgärningsman för mordet på kvinnan, eftersom CH deltagit i *rånet* och det var klarlagt att syftet med mordet var att dölja rånen. ”Han måste därför i den uppkomna situationen ha varit fullt införstådd med och delaktig i att även Suzanne Dunå skulle berövas livet.”¹⁰⁵ . Hovrätten delade inte denna bedömning utan framhöll att CH:s skuld endast kunde anses styrkt om det gick att utesluta att den andre ensam var ansvarig för mordet. Eftersom hovrätten fann det sannolikt att den andre utfört mordet självständigt var det inte ställt utom rimligt tvivel att även CH var skyldig. Således dömdes endast VK för mordet medan CH friades.¹⁰⁶

4.4 Sammanfattande analys av medverkansreglernas flexibilitet

Utifrån ovanstående konstaterar jag att lagstodet i 23 kap. 4 § BrB är svårtolkat samt ger ett stort tolkningsutrymme gällande medgärningsmannaskap, vilket även påverkar tolkningen av vad som utgör ett främjande. Detta har lett till en frihet där dömande i medgärningsmannaskap har kunnat svänga; från att tillåta främjare att dömas som medgärningsmän utan att föra bevisning på individnivå, till att återigen förhålla sig till de gängse kriterierna för medgärningsmannaskap.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Göta hovrätt, dom 2020-11-04, Mål nr B 2242-20.

¹⁰⁵ Se under tingsrättens samlade bedömning, Attunda tingsrätt, dom 2021-01-07, Mål nr. B 1652-20.

¹⁰⁶ Svea hovrätt, dom 2021-03-12, Mål nr. 82-21.

¹⁰⁷ Jmf. 4.2 med 2.1.

Tendensen att vilja döma utanför dessa kriterier vid bevissvårigheter kvarstår dock.¹⁰⁸

Medverkansreglerna är således flexibla (fråga 2) genom den teoretiska konstruktionen (lagen, teorier om lagen) vilken tillåter domstolen att avgöra medverkansansvarets tillämpning, gränser och utveckling. Flexibiliteten blir här ett uttryck för skiftande samhällelig diskurs trots intentionen att endast innefatta inomrättslig flexibilitet där önskvärda resultat kunde nås. Flexibiliteten åskådliggörs även i min fyrfältare¹⁰⁹.

¹⁰⁸ Se tingsrättens bedömning i Vallentunafallet i 4.3.

¹⁰⁹ Se 4.1.

5 Rättseffektivitet, rättssäkerhet och summering

Syftet i föreliggande uppsats är uppfyllt genom att jag redogjort för och kritiskt granskat Lindomefallet i kapitel 2, 3, 4 och 5. Första frågan besvaras i avsnitt 3.5, den andra i 4.4 och den sista i detta kapitel.

Svaret på uppsatsens tredje fråga är att medverkansreglerna kan anses otillräckliga ur rättseffektivitetssynpunkt eftersom Lindomeproblematiken kvarstår, och att ett utökat ansvar inte tycks möjligt utan att rättssäkerheten åsidosätts.

Alla åtgärder som innebär ett sänkt beviskrav utgör ett hot mot rättssäkerheten. Utifrån det studerade materialet synliggörs en vilja, särskilt efter Lindomefallet men även nu, att prioritera rättseffektivitet genom att döma i medgärningsmannaskap utan tillräcklig bevisning samt att rättssäkerheten kräver legalitet som förebygger den oförutsägbarhet som följer av flexibiliteten.

Ambitionen att bevaka rättssäkerheten är dock alltså stark.

Även om utvecklingen av medverkansreglerna efter Lindomefallet var bekymmersam, anser jag att den utökade förekomsten av åtal i medgärningsmannaskap fungerar i Lindomesituationer idag samt utökar bedömningsverkyten utan att åsidosätta rättssäkerheten.

Insatser gällande polisens och åklagarens utredningsarbete är ett annat verktyg som är förenligt med rättssäkerheten.

Jag upplever att det saknas en nyanserad förmedling av rättsväsendets inneboende komplexitet till allmänheten, något som jag tror hade ökat tilltron till rättssystemet i Lindomsituationer.

Min önskan sammanfaller med flera aktörers rop på legalitet inom medverkansreglerna - lagstöd för vad det betyder att begå ett brott gemensamt. Förslagsvis en allmän regel som tillåter ett tolkningsutrymme utifrån de särskilda straffbuden i det enskilda fallet, *men* som i förarbetena *klart* stadgar de gängse kriterierna som framgår i doktrinen & t.ex. Akallarånet. Ett sådant lagstöd hade inte tillåtits åsidosättas enligt rättskälleläran.

Bilaga A

23 kap. 4 § Brottsbalken (1962:700)

Ansvar som i denna balk är föreskrivet för viss gärning skall ådömas inte bara den som utfört gärningen utan även annan som främjat denna med råd eller dåd. Detsamma skall gälla beträffande i annan lag eller författning straffbelagd gärning, för vilken fängelse är föreskrivet.

Den som inte är att anse som gärningsman döms, om han har förmått annan till utförandet, för anstiftan av brottet och annars för medhjälp till det.

Varje medverkande bedöms efter det uppsåt eller den oaktsamhet som ligger honom till last. Ansvar som är föreskrivet för gärning av syssloman, gäldenär eller annan i särskild ställning skall ådömas även den som tillsammans med honom medverkat till gärningen.

Vad som sägs i denna paragraf skall inte gälla, om något annat följer av vad för särskilda fall är föreskrivet.

Käll- och litteraturförteckning

ARTIKLAR

Herlitz, Carl Erik, *Delaktighet i brott i ljuset av NJA 1992 s 474 – en förvirrad del av straffrätten?*, Juridisk Tidskrift, Vol. 1996/97, Nr. 2, s. 277-305, 1996/97.

Mellqvist, Mikael, *Om tro, tyckande och vetande: HDs värdering av utsagor*, Svensk juristtidning 2013 s. 753, 2013.

Svensson, Erik, *Gärningsmannaskap och medgärningsmannaskap i svensk rätt*, Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab (NTfK), Vol. 103, Nr. 2, s. 111-132, 2017.

Wennberg, Suzanne, *Från Malexander till Sambandscentralen – fördelar och farhågor med dömande i medgärningsmannaskap respektive medfrämjandeskap*, Juridisk Tidskrift, Vol. 2002/03, Nr. 3, s. 592-611, 2002/03.

Wennberg, Suzanne, *Tillsammans och i samförstånd – ett nytt begrepp för gärningsmannaskap*, Förhandlingarna vid det trettiosjätte nordiska juristmötet Del 1, Helsingfors, s. 615-638, 2002.

Wong, Christoffer, *Den magiska formeln har förlorat lite av sin magi – nya prejudikat om det straffrättsliga begreppet ”gemensamt och i samförstånd”*, Juridisk Tidskrift, Vol. 2003/04, Nr. 4, s. 924-928, 2003/04.

LITTERATUR

Asp, Petter, Lernestedt, Claes & Ulväng, Magnus, *Katedralen: tre texter om straffrätt*, Iustus, Uppsala, 2009.

Asp, Petter & Ulväng, Magnus, *Kriminalrättens grunder*, 2., omarb. uppl., Iustus, Uppsala, 2013.

Diesen, Christian, *Bevis 10 Bevisprövning i brottmål, 2.* [rev. och utök.] uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2015.

Jacobsson, Ulla, *"Vi hade ju haft ihjäl en gubbe": mordet i Lindome*, Nerenius & Santéus, Stockholm, 1995.

Nowak, Karol, *Oskyldighetspresumtionen*, 1. uppl., Norstedts juridik, Diss. Göteborg : Handelshögsk., 2003, Stockholm, 2003.

Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, Andra upplagan, Studentlitteratur, Lund, 2018.

Schelin, Lena, *Bevisvärdering av utsagor i brottmål*, Omarb. [utg.], Norstedts juridik, Stockholm, 2007

Strahl, Ivar, *Allmän straffrätt i vad angår brotten*, Norstedt, Stockholm, 1976.

Svensson, Erik, *Gärningsmannaskap vid fleras deltagande i brott*, 1. uppl., Iustus, Uppsala, 2016.

OFFENTLIGT TRYCK

Utredningsbetänkanden

Ds 1993:15, *Efter Lindome*.

SOU 1944:69, *Straffrättskommitténs betänkande med förslag till lagstiftning om brott mot staten och allmänheten*.

SOU 1996:185, *Straffansvarets gränser*.

Propositioner

Prop. 2000/01:85, *Förberedelse till brott m.m.*

Utskottsbetänkanden

JuU 1984/85:28, *Om riktlinjer för arbetet mot ekonomisk brottslighet, m. m.*

Övriga riksdagstryck

Morath, Axel (red.), *Grova våldsbrott: [rapport från riksåklagarens arbetsgrupp om grova våldsbrott]*, Riksåklagaren, Stockholm, 1995.

ÖVRIGT

Aftonbladet, *Mordåtalade skyller på varandra - kan de frias?*, publicerad 2020-11-15, <<https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/eKPP6a/mordatalade-skyller-pa-varandra--kan-de-frias>>, besökt 2021-04-27, 2020.

Sundström, Henrik, Westsidan: Sista utposten, *Om rättspolitik och media*, publicerad 2020-11-15, <<https://westsidan.com/tag/lindomefallet/>>, besökt 2021-05-06, 2020.

Rättsfallsförteckning

HD

NJA 1980 s. 606, *ang. medgärningsmannaskap.*

NJA 1992 s. 474, *Pinnstolsfallet.*

NJA 2002 s. 489, *Sambandcentralen.*

NJA 2006 s. 535, *Akallarånet.*

HOVRÄTT

Göta hovrätt, dom 2000-06-07, Mål nr. B 158-00 och 180-00,
Malexandermorden.

Göta hovrätt, dom 2001-10-22, Mål nr. B 915-01, *Torebodamordet*

Göta hovrätt, dom 2020-11-04, Mål nr B 2242-20, *Markarydfallet.*

Svea hovrätt, dom 2021-03-12, Mål nr. 82-21, *Vallentunafallet*

Hovrätten för västra Sverige, dom 2000-08-29, Mål nr. B 2957-00,
Göteborgsbranden.

RH 1991:51, *Lindomefallet.*

Svea hovrätt, dom 2000-07-14, B 3225-00, *Mordet på antinazisten.*

TINGSRÄTT

Attunda tingsrätt, dom 2021-01-07, Mål nr. B 1652-20, *Vallentunafallet.*

Mölnåls tingsrätt, dom 1991-01-31, Mål nr. B 746-90, *Lindomefallet.*